

С. В. КАВАЛЕЎ

ТРАДЫЦЫІ Я. ВІСЛІЦКАГА І М. ГУСОЎСКАГА У ГЕРОІКА-ЭПІЧНАЙ ПАЭЗІІ БЕЛАРУСІ І ЛІТВЫ КАНЦА XVI СТАГОДДЗЯ

Героіка-эпічная паэзія Беларусі і Літвы канца XVI стагоддзя ўзнікла ў культурна-стылявых рамках позняга Рэнесансу і з'яўляецца часткай агульнаеўрапейскага літаратурнага руху, накіраванага на адраджэнне ў новых гістарычных умовах антычнага гераічнага эпасу. Прыблізна ў той жа час, калі ў друкарнях Вялікага княства Літоўскага выходзілі эпічныя творы Францішака Градоўскага, Андрэя Рымшы, Яна Радвана, у еўрапейскага чытача вялікай папулярнасцю карысталіся героіка-эпічныя творы, што з'явіліся ў выніку наследавання «Іліядзе» Гамэра і «Энеідзе» Вергілія: «Хрысціяда» М. Віды, «Лузіяды» Л. дэ Камаэнса, «Франсіяда» П. дэ Рансара, «Вызвалены Іерусалім» Т. Тасо. Папулярныя ў Еўропе XVI—XVII стагоддзяў паэтыкі Скалігера, Віды, Рабартэла адводзілі эпічнай паэзіі вядучае месца ў сістэме літаратурных жанраў. Вяршыняй дасканаласці лічыў эпічную паэзію Мацей Сарбеўскі (1595—1640), што знайшло адлюстраванне не толькі ў яго тэарэтычных трактатах, але і ў паэтычнай практыцы.

Важнай перадумовай узнікнення ў канцы XVI стагоддзя героіка-эпічных твораў Ф. Градоўскага, А. Рымшы, Я. Радвана з'яўлялася існаванне ў літаратуры Вялікага княства Літоўскага ўласнай эпічнай традыцыі як у прозе, так і ў паэзіі. Выдадзеныя ў Кракаве паэмы «Пруская вайна» (1516) Яна Вісліцкага і «Песня пра зубра» (1523) Міколы Гусоўскага — першыя друкаваныя героіка-эпічныя творы ў шматмоўнай паэзіі Беларусі і Літвы. Наяўнасць папярэднікаў давала магчымасць Ф. Градоўскаму, А. Рымшу, Я. Радвану арыентавацца не толькі на антычныя каноны, але і на мясцовыя эпічныя традыцыі, якія, зыходзячы з храналагічнай паслядоўнасці, правамерна будзе назваць традыцыямі Я. Вісліцкага і М. Гусоўскага.

Значэнне «Прускай вайны» для фарміравання героіка-эпічнай традыцыі ў паэзіі Беларусі і Літвы заключаецца найперш у тым, што яе аўтар звярнуўся ў паказе гістарычнай рэчаіснасці да антычных узораў легендарна-міфічнага зместу, смела ступіў на небяспечны шлях перамагання класічнага ідэалу, у новых культурна-гістарычных умовах неадсяжнага і непрыдатнага. Зрэшты, ці быў у яго іншы выбар у эпоху, калі антычная паэзія была адзіна прызнаным і адзіна магчымым узорам мастацкай дасканаласці, найвялікшым дасягненнем чалавечага генія ў прыгожым пісьменстве? Наступнікам заставалася толькі наследаваць гэтаму ўзору, імкнуцца як мага больш наблізіцца да яго.

А. А. Мельнікаў лічыць адной з праяў стылю барока ў «Прускай вайне» той факт, што «...у невялікай па памерах паэме больш як дваццаць разоў прыгадваюцца імёны старажытных багоў, міфалагічныя паданні»¹. На самай справе прычыну такіх частых зваротаў паэта да міфалагічных

вобразаў трэба шукаць не ў праявах барока, да якога «Пруская вайна» не мае дачынення, а ў відавочным, тыповым для Рэнесансу наследаванні «Энеідзе» Вергілія. Наследаванне гэтае назіраецца ў паэме Вісліцкага на розных структурных узроўнях: ад агульнай арыентацыі на вергіліеўскую мадэль эпасу, да рэплантацыі з «Энеіды» асобных алюзій, фраз, сітуацый². Немагчымасць плённага перанясення «Энеіды» ў «Прускую вайну» тлумачыцца некалькімі канкрэтнымі прычынамі.

Ян Вісліцкі звярнуўся да рэальных гістарычных падзей з удзелам рэальных гістарычных асоб, у той час, як яго настаўнік Вергілій апяваў герояў легендарных, з іх выдуманымі прыгодамі, шматлікімі авантурнымі і інтымнымі алюзіямі. Там, дзе Вісліцкі вымушаны быў апісваць і вытлумачваць учынкi сваіх герояў, Вергілій іх прыдумваў, вынаходзіў адпаведна з патрабаваннямі сюжэта і агульнай задумы. Другой перашкодай з'яўляўся міфалагічны змест «Энеіды», які па-за антычнымі часамі можна было імітаваць, пазначыць умоўнымі вобразамі і абстрактнымі сімваламі, але немагчыма было па-сапраўднаму яго зразумець і зрабіць унутраным зместам літаратурнага твора: «Эпапея, якая разыгрывалася на двух планах і аперыравала міфалагічнымі цудамі, вынікала з унутранай структуры антычнага свету. Перанесеная на польскі грунт, магла быць адаптавана да нашых культурных традыцый, але з стараннасцю неафітаў паэты трактавалі той антычны свет занадта шэра. Умелі выкарыстаць, напрыклад, міфалогію як паэтычны вобраз, умелі зрабіць з яе зручнае мудраслоўе, але не здолелі зрабіць з міфа аднаго з кампанентаў эпічнага твора, кампаненту, спалучанага з тэмай, які надае тэме паўнату і прастору выяўлення»³.

Няма нічога dziўнага ў тым, што «Пруская вайна» густа насычана міфалагічнымі вобразамі, у тым, што каралю Ягайлу, якому ў ваенных справах дапамагае хрысціянскі бог, антычныя паганскія багі выбіраюць у жонкі Соф'ю Гальшанскую. Перад намі — састаўныя кампаненты міфалагічнага сюжэту «Прускай вайны, імітаванага Вісліцкім на ўзор антычнага эпічнага канону і адрынутага чужародным гістарычным матэрыялам паэмы, яе сюжэтам рэальным.

Спробы ўвесці дадатковы міфалагічны сюжэт у гістарычны, рэалістычны па свайму характару твор будучы зроблены і ў канцы XVI стагоддзя Ф. Градоўскім, А. Рымшам, Я. Радванам, але гэтыя спробы ўжо настолькі непаспяхоўныя і штучныя, што, відаць, самі паэты не прыдавалі ім вялікага значэння, ахвотна выкарыстоўвалі асобныя антычныя вобразы і не замахваліся на перанясенне ў твор магутнай міфалагічнай канструкцыі ў яе дзеючым, функцыяніруючым стане. Міфалагічныя вобразы з часам набывалі ў паэзіі ўсё больш умоўны характар, аддаляліся ад свайго рэальнага значэння і, урэшце рэшт, пазбаўленыя нават ролі барочных сімвалаў і алегорый, сталі прыгожымі дэкарацыямі ў творах класіцыстаў XVIII стагоддзя.

Значэнне «Песні пра зубра» для беларускай літаратуры выходзіць за межы нейкіх вузкажанравых, фармальных традыцый: услед за Францыскам Скарынам, які першы ў гісторыі грамадскай думкі Беларусі ўзняў паняцце патрыятызму да вышыні найкаштоўнейшых чалавечых дабрачыннасцей⁴, Мікола Гусоўскі першы ў беларускай літаратуры стварыў паэтычны твор с у с в е т н а г а ўзроўню, прасякнуты патрыятычнымі ідэямі і настроямі, выказаў сваё грамадзянскае пачуццё любові да Айчыны непасрэдна мовай яркіх мастацкіх вобразаў.

«Традыцыя Гусоўскага можа быць прасочана па ўсёй старажытнай беларускай літаратуры — гэта абарона ўстояў патрыярхальнага гераічнага жыцця, якое дало змест народнаму эпасу. На гэтым прынцыпе трымаецца беларуская казка і прагрэсіўная рамантычная плынь беларускай літаратуры»⁵.

Творчасць М. Гусоўскага адыграла важную ролю ў станаўленні гераіка-эпічнай паэзіі Беларусі і Літвы, аказала непасрэдны ўплыў на некаторых паэтаў апошняй чвэрці XVI стагоддзя. В. І. Дарашкевічам выказвалася слушнае меркаванне наконт вядомасці твораў М. Гусоў-

скага лацінамоўным паэтам Я. Радвану і Ф. Градоўскаму, выразнікам перадавых грамадска-палітычных слаёў Беларусі і Літвы⁶. Асабліва значнае ўздзеянне аказаў Мікола Гусоўскі на Яна Радвана. На падобенства апісанняў прыроды ў «Песні пра зубра» і ў «Эпіталаме на вяселле Крыштафа Монвіда Дарагастайскага» Я. Радвана звяртаў увагу Б. Надольскі⁷.

Некаторыя паралелі з «Песняй пра зубра» маюцца і ў паэме Я. Радвана «Радзівіліяда», у прыватнасці,— у апісаннях зубра:

Звер языком, нібы шчупальцам, ловіць за рукі.
Я ўжо казаў, што язык у зубра — як гадзюка:
Доўгі, рухавы, і хай толькі кончыкам счэпіць,
Звяза, як вузлам, падцягне і кончыць рагамі⁸.

Ён цябе можа злавіць сваім шорсткім языком ці нават
Гарачым дыханнем апаліць і рагамі прыкончыць⁹.

Невыпадкова паслядоўнік М. Гусоўскага вылучаўся узмоцненым пацупцём патрыятызму нават сярод эпічных паэтаў Вялікага княства Літоўскага апошняй чвэрці XVI стагоддзя.

Я. Вісліцкаму і М. Гусоўскаму належыць велізарная заслуга ў фарміраванні гераічнага ідэалу эпічнай паэзіі Беларусі і Літвы. Вобраз Ягайлы ў паэме «Пруская вайна» і вобраз Вітаўта ў паэме «Песня пра зубра» з'яўляюцца, па-сутнасці, увасабленнем народнага гераічнага ідэалу воіна-міралюбца, якога толькі напад ворага прымушае ўзяцца за зброю. Узорам героя для абодвух паэтаў быў такі ўладар, які ў час вайны думае пра дасягненне справядлівага міру, а ў мірны час загадзя рыхтуецца да абароны ад ворагаў.

Уславіўшы воінскія подзвігі Ягайлы і Вітаўта, праяўленыя падчас абароны Айчыны ад ворагаў, Я. Вісліцкі і М. Гусоўскі выступілі з гнеўным асуджэннем вайны як амаральнай, жудаснай з'явы ў гісторыі чалавечства, з заклікам да міру паміж хрысціянскімі народамі:

Спынім забойствы! Сумленне, і розум, і гонар
Уладна загадваюць кніжніку: як са званіцы,
Бі ў сваё звонае слова, узбройвай народы
Супраць разбою! Бясконца купае і губіць
Марс збраяносны людзей у крываваых купальнях¹⁰.

Традыцыі Я. Вісліцкага і М. Гусоўскага падтрымалі ў канцы XVI стагоддзя паэты Ф. Градоўскі, А. Рымша, Я. Радван, творы якіх, тэматычна прысвечаныя ўдзелу беларусаў і літоўцаў у Лівонскай вайне (1558—1582), прасякнуты выразным антываенным, гуманістычным пафасам.

Гісторыка-культурныя ўмовы ўзнікнення гераіка-эпічных твораў у паэзіі Беларусі і Літвы канца XVI стагоддзя значна адрозніваліся ад умоў, у якіх узніклі творы Я. Вісліцкага і М. Гусоўскага.

Іхнія паэмы былі напісаны за межамі Вялікага княства Літоўскага, пабачылі свет у кракаўскіх друкарнях, дзе, прыкладна ў гэты ж час, выдаваліся творы польскіх лацінамоўных паэтаў Я. Дантышка, А. Кжыцкага і інш. Эпоха Адраджэння ў Польшчы і Вялікім княстве Літоўскім яшчэ толькі пачыналася, аўтары «Прускай вайны» і «Песні пра зубра» не мелі перад сабой айчыннага ўзору гераіка-эпічнай паэмы, маглі арыентавацца толькі на антычны гераічны эпас і на мясцовыя традыцыі сярэднявечнай прозы.

Творы Ф. Градоўскага, А. Рымшы, Я. Радвана ўзніклі на схіле эпохі Адраджэння ў Беларусі і Літве, на стоку Рэфармацыі і Контррэфармацыі, былі напісаны на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага і выдадзены ў друкарнях Вільні, якая ў той час з'яўлялася другім пасля Кракава буйнейшым цэнтрам кнігадрукавання ў Рэчы Паспалітай. Паэты Беларусі і Літвы канца XVI стагоддзя жылі і стваралі ва ўмовах шырокай распаўсюджанасці мецэнатства сярод прагрэсіўнай часткі арыстакратыі і шляхты, у часы сапраўднага росквіту шматмоўнай свецкай паэзіі самых розных жанраў. У сваёй творчасці Ф. Градоўскі, А. Рымша,

Я. Радван мелі магчымасць абaperціся на здабыткі папярэднікаў — выдатных паэтаў першай палавіны XVI стагоддзя Я. Вісліцкага і М. Гусоўскага.

¹ Мельнікаў А. А. Станаўленне напрамку барока ў беларускай літаратуры // Беларуская літаратура. Мінск, 1983. Вып. 11. С. 143.

² Гл.: Nieznanowski S. Staropolska epopeja historyczna: Kształtowanie się pojęcia, drogi rozwoju /¹ Problemy literatury staropolskiej. Seria pierwsza. Wrocław, 1972. S. 397.

³ Там жа. С. 400.

⁴ Гл.: Падокшын С. А. Роля антычных традыцый у развіцці культуры і грамадскай думкі на Беларусі ў XVI—XVII ст.ст. // Беларуская літаратура. Мінск, 1977. Вып. 5. С. 12.

⁵ Калеснік У. Тварэнне легенды: Літаратурныя партрэты і нарысы. Мінск, 1987. С. 194.

⁶ Гл.: Дорошкевич В. И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы. Минск, 1979. С. 77.

⁷ Nadolski B. Poezja polsko-łacińska w dobie Odrodzenia // Odrodzenie w Polsce: Materiały sesji naukowej PAN 25—30 października 1953 roku. Warszawa, 1956. T. IV. S. 209.

⁸ Гусоўскі М. Песня пра Зубра. Мінск, 1980. С. 113.

⁹ Radivilias... sive de vita et rebus... illustrissimi principis Nicolai Radivili... Vilnae, 1588.

¹⁰ Гусоўскі М. Песня пра зубра. С. 115.

В. У. ТАРАНЕУСКІ

«ДЫЯРЫУШ...» ПІЛІПА КАЗІМІРА АБУХОВІЧА

Знакаміты «Ліст да Абуховіча» Івана Цыпрыяна Камунякі з Тулян, датаваны 6 ліпенем 1655 года, у гісторыі беларускай літаратуры адносіцца да найлепшых узораў палітычнай сатыры другой палавіны XVII стагоддзя. Памфлет, як вядома, быў адрасаваны Маршалку Кола Рыцарскага, ваяводзе смаленскаму Піліпу Казіміру Абуховічу, якога аўтар «Ліста...» «ахрысціў» здрайцам за здачу ў верасні 1654 года горада свайго ваяводства («Я так разумею: коли Смоленск оддали, то и тытул продали...») Маскоўскім войскам цара Аляксея Міхайлавіча.

Гісторыя і каралі апраўдалі ваяводу, зрэшты, не без намаганняў самога Абуховіча і ягоных двух сыноў, Міхала Лявона і Фёдара Ераніма, якія ўсю віну за здачу Смаленска спрабавалі спіхнуць на Яна Антонія Храпавіцкага, у той час харунжага смаленскага, пазней ваяводу віцебскага, аўтара «Дыярыуша...» за 1656—1685 гады. І тым не менш саркастычнае Івана Камунякі — «Лепей было, пане Филипе, седзець табе у Липе. Увалявся есь в великую славу, як свиня у грась...» — як цень снавала за ваяводай пры жыцці, снуе па смерці і часам творыць непраўдзівы суд над гэтым чалавекам, якога вялікі канцлер літоўскі Альбрэхт Станіслаў Радзівіл называў «мужам вялікага розуму, выдатным прамоўцам і вучоным»¹.

Ёсць у гэтай радзівілаўскай характарыстыцы немалая доля праўды. Абуховіч добра авалодаў старажытнымі мовамі (латынь, грэчаская) і рыторыкай у час вучобы ў Замойскай акадэміі, дзе нават друкаваліся ягоныя хвалебныя, «пераплеценныя вершам», прамовы, як, напрыклад, прамова ку чці ардыната Стэфана Замойскага (1617). Урэшце, мае рацыю А. Пшыбась, аўтар артыкула пра П. К. Абуховіча ў Польскім Слоўніку Біяграфічным, калі гаворыць, што быў ён «заўсёды лепшым прамоўцам, чым жаўнерам»².

Справядлівасць сказанага людзьмі, раздзеленымі немалым часам, падмацуем абуховічаўскай прававай пры развітанні з Колам Рыцарскім, дакладней, яе пачаткам: «Не прыкрай і не тужлівай будзе вяслючым навігацыя, калі зычлівыя вятры новым Лотам кіруюць і яго падганяюць, а не працавітыя веславальнікі гэта чыняць. А хто сабе такога прыёмнага плавання не зычыць на моры, на якім сонечны дзень рэдка, выпадкам, а часцей д'ябальскія паставы пеністых фуры... Веславалі мы